

Změna názvu ŽNO se odrazila i v legendě jejích pomocných razítek, která existují v několika variantách:

1. do února 1943 byla používána původní razítka s legendou: „Antwort nur durch Jüd. Kultusgemeinde Prag“ a „Antwort nur in deutscher Sprache durch Jüdische Kultusgemeinde Prag“. Toto razítko se zachovalo i s chybou, místo „durch“ bylo uvedeno „duch“;
2. čtyřřádkové razítko s legendou: „Antwort nur über den Ältestenrat der Juden in Prag V Philipp de Monteg. 18“, případně „... Montegasse 18“;
3. čtyřřádkové razítko s legendou: „Antwort nur an den Ältestenrat der Juden in Prag V Philipp de Monteg. 18.“;
4. čtyřřádkové razítko s legendou: „Rückantwort nur auf Postkarten in deutscher Sprache über den Ältestenrat der Juden in Prag V. Philipp de Monte Gasse 18.“.

Razítka pod bodem 2. až 4. byla používána souběžně v letech 1943 - 1945 a každé mělo několik typových variant. Označovala se jimi veškerá korespondence směřující z ghetta na území protektorátu vyjma dopisnic doručovaných prostřednictvím poboček ŽNO v protektorátu, a to až do jejich postupného zrušení.

Dopisnice procházející pobočkami byly opatřovány razítky s dvojjazyčnou legendou „Ältestenrat der Juden in Prag Aussenstelle ... (následoval místní název) ... Židovská rada starších v Praze Pobočka ...“. Razítka se dělí na dva základní typy - úřední a pomocná razítka pobočky. Úřední razítka poboček měla tři obvyklé varianty:

1. kruhová razítka (Uherský Brod, Olomouc). Dvojjazyčný text byl vsazen do kruhu. Místní název, opět dvojjazyčně, byl umístěn uprostřed razítka pod židovskou hvězdou;
2. jednoduchá čtyřřádková dvojjazyčná razítka. Místní označení bylo součástí textu. Jde o nejvíce používaný typ (Hradec Králové, Kolín, Brno ad.);
3. dvojjádková razítka s pouze německým textem (Olomouc).

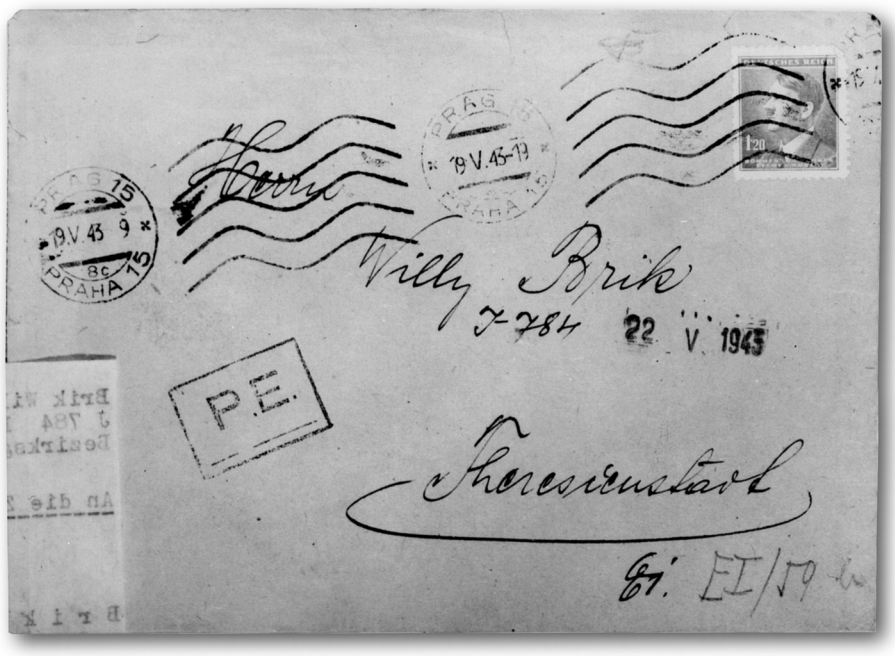
Úřední razítko pobočky bylo v některých případech nahrazováno pomocným razítkem pro evidenci korespondence z ghetta. V legendě razítka byl text „Ältestenrat der Juden in Prag Aussenstelle - Židovská rada starších v Praze Pobočka“. Místní označení bylo umístěno vně textu. Razítko bylo obdélníkové s rámečkem a rubrikami „Akt/spis“, „Eingang/Došlo“ a „G.Z. Čj.“ pro doplnění příslušných údajů. Známo je jeho používání na pobočce v Kladně.

Pražským adresátům byly dopisnice z ghetta doručovány kurýry ŽNO nebo odesílány poštou. Mimopražským příjemcům byly zaslány hromadně na příslušné pobočky, odkud bylo jejich doručení zajištěno stejným způsobem. Po jejich postupném rušení byly dopisnice odesílány poštou přímo z Prahy. Posílaly se již vyplacené, pro místní styk 50haléřovou protektorátní poštovní známkou a v další dopravě 60haléřovou. Známkové byly oráženy běžnými denními podacími razítky poštovních úřadů. V rámci protektorátních protizidovských nařízení mohly být dopisnice podávány pouze na poštovním úřadu Praha 3 v Ostrovní ulici, který byl určen také pro židovské obyvatelstvo Velké Prahy a navíc na poštovním úřadu Praha 2 v Kaprově ulici, který byl určen pro listovní styk ŽNO.⁵⁷

Listovní styk mezi protektorátem a ghettem v období 16. 9. 1942 - 6. 5. 1945

Do ghetta docházely dopisnice přes ŽNO v Praze, která měla povinnost informovat odesílatele v Praze a pobočky o změnách poštovního styku s Terezínem. Prvním známým pramenem s písemnou instrukcí pobočkám byl dodatek k nedochované vyhlášce z 27. 5. 1943. Datován byl 29. 5. 1943. Zakazoval uvádět v textu sdělení zmínky o počtu odesílaných dopisnic a balíků do ghetta, posílat jednomu příjemci více dopisnic obdobného obsahu a podávat jich větší počet najednou. Dopisnice, jejichž sdělení bylo psáno strojem, mohly být podepsány tužkou nebo perem, nikoliv však barevnou tužkou. V případě dopisnice psané tužkou nebo inkoustem musel být zvolený způsob zachován i u podpisu. Nedatovaná vyhláška na tiskopisu z června 1943 obsahovala bližší specifikaci předpisů a zákazů. Do Terezína bylo dovoleno odesílat dopisnice se sdělením nejvýše o třiceti slovech německy, velmi čitelně psaných. Mezi jednotlivými řádky musely být větší mezery, aby při kontrole nevznikly potíže. Každá dopisnice musela být datována. Psát se smělo inkoustem, hůlkovým písmem nejméně 5 mm velkým nebo strojem. Opakoval se zákaz používat barevné tužky, zmiňovat se o počtu odesílaných dopisnic a balíků a posílat současně dva a více lístků stejného nebo obdobného obsahu pro téhož adresáta nebo větší počet dopisnic najednou nebo krátce po sobě, a to i různým adresátům. Nadále se podávaly prostřednictvím příslušné pobočky.

Posledním dochovaným dokumentem týkajícím se listovní pošty do ghetta byly připomínky ŽRS k poštovnímu styku. Datován je lze podle citace o připouštěcích známkách do doby po červenci 1943. Opět se v nich zdůrazňovala jediná dovolená cesta dopisnic do Terezína přes Židovskou radu starších

Obálka dopisu z května 1943, zaslaného z protektorátu poštou přímo do ghetta, s razítkem poštovní evidence P.E. [ŽM]

Dopisnice z protektorátu do ghetta z ledna 1944 podaná u poštovního úřadu v Domažlicích. [Soukromá sbírka, ČR]

v Praze, respektive pobočky. Do třiceti povolených slov se nezapočítávalo datum, oslovení a podpis. Povinnost psát buď hůlkovým písmem nebo strojem trvala. Nepřípustné zmínky byly rozšířeny o sdělení, na jakém místě odesílatel pracuje u ŽRS a případné poznámky o jeho původu (míšenec, árijská matka apod.). Obsahovaly informaci, že do ghetta je možné zaslat jednou za šest měsíců fotografii dopisnicového formátu, ale pouze s podobiznou odesílatele. Uvádět počty odesílaných dopisnic bylo i nadále zakázáno, povolovaly se však zmínky o připouštěcích známkách a balících, nikoli ale o jejich počtu, obsahu a váze.⁵⁸ Při převzetí na ŽNO v Praze byly dopisnice i nadále opatřovány cenzurním razítkem. Do ledna 1943 se používalo stejné razítko jako v předešlém období „Zensuriert JKG Prag.“. Se změnou názvu Židovské náboženské obce na Židovskou radu starších byl z razítka odstraněn údaj JKG a otisk razítka obsahoval zbylý text „Zensuriert Prag.“.

Od února 1943 se začalo na dopisnice otiskovat nové obdélníkové evidenční razítko s rámečkem: „Ältestenrat der Juden in Prag“ a rubrikami „Eingang“ a „Zensur“. Datum příchodu se vyznačovalo datumovým razítkem dotisknutým do razítka evidenčního.

Vzácně se lze setkat s dalším typem pomocného razítka ŽNO s legendou: „Wegen Formfehler unzustellbar - Erlaubt sind nur 30 deutsche Worte in Blockschrift“ (tj. pro chybný způsob nedoručitelné - povoleno jen 30 slov v němčině tiskacími písmeny). Označovaly se jím dopisnice s formálními nedostatkami, zachycené cenzorem ŽNO a vrácené zpět odesílateli. Ze ŽNO se zásilky hromadně předávaly na Ústřednu pro židovské vystěhovalectví v Praze a odtud šly kurýrní cestou táborové komandatuře v ghettu, která je předala židovské samosprávě. Převzetí dopisnice oddělením pošty se vyznačovalo v pravém horním rohu datumovým nebo evidenčním razítkem. Evidenční razítko oddělení Pošty a dopravy židovské samosprávy pro příjem dopisnic bylo obdélníkové s rámečkem a textem: „Jüdische Selbstverwaltung Theresienstadt“ ve dvou řádcích v rubrice horní a „Post und Verkehr“ v rubrice dolní. Do prostřední rubriky se dotiskovalo datum převzetí dopisnice ke zpracování jednořádkovým datumovým razítkem s vyznačením dne, měsíce (plným názvem nebo zkratkou) a plnou datací roku.

Ojediněle lze na korespondenci zachytit další pomocná razítka. Častěji se objevuje poštovní evidenční obdélníkové razítko PE. v rámečku, zejména v první polovině roku 1943. Může jít o vyznačení evidence pošty táborové komandatury na zásilkách pro prominentní osoby, na zvláštní povolení nebo na zásilkách dohledávaných.

Písemný styk z protektorátu do ghetta přímým poštovním spojením

Podávání dopisnic adresovaných do ghetta přímo u poštovních úřadů a nikoli prostřednictvím ŽNO se objevuje sporadicky v roce 1944. Podávali je většinou mimopražští odesílatelé zřejmě v souvislosti s ukončením činnosti jednotlivých poboček ŽNO, kdy stanovená metodika podání byla po jistou dobu narušena. Otázkou však zůstává, zda byly všechny takto odeslané dopisnice příjemcům v ghettu skutečně předány a jakou úlohu hrál v doručování zásilek do ghetta poštovní úřad v Bohušovicích nad Ohří.

Funkci poštovního úřadu je nutné rozlišit na službu podací a službu doručovací. Při podání zásilek je zcela na rozhodnutí odesílatele, u jakého poštovního úřadu podej učiní. (Omezení protektorátního židovského obyvatelstva nebylo nařízením poštovní správy, ta byla jen jeho vykonavatelem.) Doručovací služba poštovního úřadu je uložena poštovní správou formou poštovního výnosu a znamená, že příslušný úřad přejímá veškerou doručovací agendu v pevně stanoveném obvodu. Poštovní výnos, kterým byl k 1. 7. 1942 zrušen poštovní úřad v Terezíně zároveň určil poštovnímu úřadu v Bohušovicích nad Ohří rozsah jeho doručovacího okrsku: „Německé Kopisty, Kreta (pokud leží mimo pevnostní pásmo), České Kopisty, Počaply, Zádušníky, Travčice, prachárny a malá pevnost (na silnici mezi Terezínem a Českými Kopisty), které dosud patřily do doručovacího obvodu poštovního úřadu Terezín“.⁵⁹

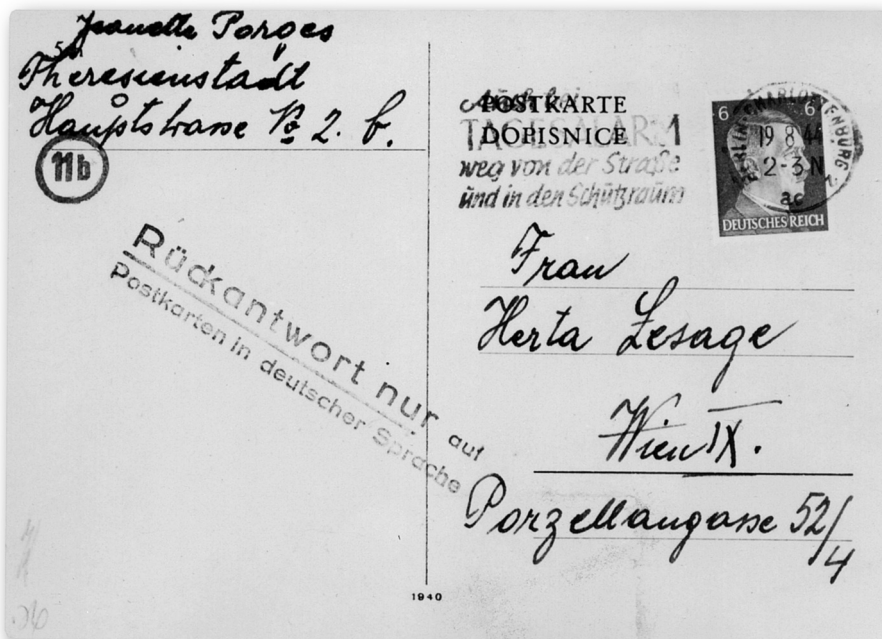
V době zrušení poštovního úřadu v Terezíně nebyl do ani z ghetta dovolen písemný styk vězňů, ale úřední korespondence německé komandatury, soukromá korespondence jejich zaměstnanců i úřední korespondence židovské samosprávy existovala. Jestliže Terezín nebyl zahrnut do doručovacího obvodu poštovního úřadu v Bohušovicích nad Ohří, znamenalo to, že tato služba nebyla prováděna a ze strany německé komandatury nebylo požadováno její zavedení. Veškerý písemný styk s ghettem byl zajišťován kurýrní cestou. Ani v době, kdy bylo s ghettem navázáno pravidelné poštovní spojení, nebyla doručovací služba bohušovickému úřadu oficiální cestou nařízena. Podle platných protektorátních poštovních předpisů musely veškeré změny v doručovacích obvodech projít poštovním věstníkem, jak se stalo v případě terezínského Malé pevnosti, jejíž korespondence, a to i vézeňská, oboustranně přes Bohušovice procházela.

V seznamu poštovních úřadů a úřadoven uveřejněném v soupisu hlavního berlínského poštovního úřadu v květnu 1944 pro říšské území a pro území okupovaná na východě je heslo Terezín připojeno

Mapa s vyznačením poštovních směrovacích pásem říše, protektorátu a okupovaných území.

Dopisnice z ghetta do Východní Marky z 19. 8. 1944, odeslaná z Berlína. /Soukromá sbírka, SRN/

k heslu Bauschowitz an der Eger - Bohušovice nad Ohří a uvedeno dvojjazyčným názvem Theresienstadt - Terezín. Dokazuje to samostatné postavení Terezína i v poštovním styku, protože doručovací místa jednotlivých poštovních úřadů zde nejsou uváděna.

Bohušovický poštovní úřad byl s táborovou komandaturou nesporně v kontaktu. Odvolává se na něj protektorátní poštovní správa při zveřejňování pravidel balíkového styku s ghettem v lednu 1943: „Podle zprávy poštovního úřadu Bohušovice nad Ohří dovolila správa židovského tábora v Terezíně ...“, stejně jako v dubnu 1943: „Podle zprávy pošt. úřadu Bohušovice n. O. jsou pro Ghetto dovoleny ...“.⁶⁰

Terezínské ghetto bylo tedy vyňato z působnosti protektorátní poštovní správy a bohušovický poštovní úřad sloužil výhradně jen jako prostředník mezi protektorátní poštovní správou a německým velitelstvím ghetta. Německá komandatura předávala bohušovickému poštovnímu úřadu pokyny, které musela protektorátní poštovní správa respektovat, stejně jako pokyny ve věci poštovního styku s Terezínem, které dostávala z Úřadu říšského protektora či říšského státního ministerstva pro Čechy a Moravu. I když se často v adrese zásilek, především z ciziny, objevuje údaj o tzv. poslední poště, kterou byl poštovní úřad v Bohušovicích nad Ohří, tyto zásilky - ať listovní nebo balíkové, zasílané normálními poštovními kursy, na bohušovický poštovní úřad, který byl umístěn v obci v Pivovarnické ulici, nedošly. Na zdejším nádraží byla totiž pro potřeby pošty vyhrazena samostatná místnost, kam se balíky a pytle s poštou a novinami vložené z vagonu vlakové pošty ukládaly a kde je pracovníci protektorátního poštovního úřadu v Bohušovicích třídili. Všechny zásilky určené pro ghetto v Terezíně rovnou na nádraží předávali zástupcům německé komandatury.⁶¹ Jen v případě doporučených listovních zásilek z ciziny⁶² měl bohušovický poštovní úřad aktivnější roli.

Na otázku, proč byl jednodušší způsob předávání poštovních zásilek bohušovickým poštovním úřadem nahrazen buď přímou německou kurýrní službou mezi ghettem a Prahou a ghettem a Berlínem nebo jejich přejímkou ihned na bohušovickém nádraží, může být několik vysvětlení. Mohlo jít pouze o využití pravidelného a nezbytného kurýrního styku německé komandatury v Terezíně s nadřízenými úřadovými v Praze a v Berlíně, o snahu zajistit stoprocentní izolaci terezínského ghetta a jeho vězňů, ale především šlo o to, že veškerou pravomoc nad osudem Židů měl Hlavní úřad říšské bezpečnosti, který vyřadil z procesu rozhodování o osudu ghetta a vězňů nejen protektorátní, ale i říšské úřady, tedy i říšské poštovní ministerstvo a protektorátní poštovní správu.

Židé z říšského území v ghettu Terezín

Funkce terezínského ghetta při řešení židovské otázky na území říše, tj. Německa, bývalého Rakouska pod názvem Východní Marka a bývalého československého pohraničí - Sudet, se začala naplňovat od léta 1942 s prvními transporty starých a privilegovaných Židů. K deportacím do Terezína byli v souladu s nacistickými plány určeni Židé nad 65 let a jejich manželští partneři, nemocní nad 55 let, promíneni, nositelé vysokých válečných vyznamenání z 1. světové války, váleční poškození a jejich ženy, židovští partneři z již zrušených německo-židovských manželství a osamělí míšenci podle norimberských zákonů. Ostatní Židé byli deportováni do sběrných a koncentračních táborů. Deportace do Terezína z Německa začaly 2. 6. a z bývalého Rakouska 21. 6. 1942. Do ghetta bylo z území Německa ve 301 transportech zavléčeno 42 221 osob, ze Sudet ve 33 transportech 611 osob a z bývalého Rakouska v 50 transportech 16 404 osob.

Říšským Židům byl Terezín vyličen jako starobní sídliště v příjemném prostředí. Majetek jim mohl dopomoci dokonce „k zakoupení vhodného bydliště v Theresienstadt“. S transporty proto přijížděli lidé vybavení spíše do společnosti než do krutých poměrů v ghettu s otřesnými ubytovacími, hygienickými a stravovacími podmínkami. Mnoho z nich zemřelo záhy po příjezdu v důsledku fyzického strádání a psychického šoku. Jejich úmrtnost byla ve druhé polovině roku 1942 tak vysoká, že k 1. 1. 1943 věková skupina nad 65 let tvořila pouze 32,9% vězňů, i přes masivní transporty, kterými stále přicházeli další. Decimální úloha ghetta, plánovaná při jeho přípravě, s příchodem Židů z říše prudce vzrostla.

Na třetinovém zastoupení starší věkové kategorie v uvedeném období měly podíl i deportace na východ, kterých Židé z říšského území nebyli ušetřeni. Naopak, několik týdnů po příchodu do Terezína, v době mezi 14. červencem a 22. říjnem 1942, byli zařazováni spolu s protektorátními Židy do deportačních transportů. Další transporty, ve kterých bylo zařazeno mnoho starých vězňů, odešly v polovině května 1944, a to do Osvětimi-Birkenau.

S transporty se do ghetta dostali i významní činitelé židovských organizací v Německu. Nejvýraznějšími postavami byli rabín Leo Baeck (do Terezína přišel 28. 1. 1943) a Paul Eppstein (27. 1. 1943), dále Philipp Kozower (27. 1. 1943) a Moritz Henschel (16. 7. 1943), kteří působili v židovské samosprávě a jejím poštovním oddělení.

Židovské organizace na území říše byly zcela závislé na nařízeních nacistických úřadů. Od roku 1933 zde působila zastrešující organizace německého židovstva Říšské sdružení Židů v Německu - Reichsvereinigung der Juden in Deutschland. Od roku 1938 sdružení pouze vykonávalo příkazy nacistických úřadů, stejně jako židovská obec v Berlíně a její pobočky, k němu násilně začleněné. Provádělo podle nich přípravu deportačních transportů a po jejich ukončení byli deportováni i jeho vedoucí pracovníci.

Listovní styk mezi ghettem a říšským územím

Pro listovní styk mezi ghettem a říšským územím platila stejná pravidla o způsobu psaní, turnusech a další nařízení jako pro korespondenci vězňů s protektorátním územím. Pouze cesta zásilky z a do ghetta se lišila. Pro území bývalého Rakouska vedla přes Židovskou náboženskou obec ve Vídni a pro ostatní území přes Říšské sdružení Židů v Německu. Z ghetta šly zásilky kurýrní cestou na příslušnou služebnu Hlavního úřadu říšské bezpečnosti v Berlíně, odkud byly po zrušení ŽNO ve Vídni a Říšského sdružení Židů odesílány přímo poštou.

Pro listovní styk se používaly protektorátní dopisnice bez vytištěné známky s dvojazyčným označením nebo dopisnice vydané pro ghetto s německým názvem. Evidence se na dopisnicích vyznačovala vždy uprostřed adresní strany v horní části, většinou ve formě rukopisného označení E (Evidenz) a čísla nebo šifry a čísla.

S klasickým cenzurním razítkem Z se lze setkat na dopisnicích zřídka, a to obvykle ve spojení s číslem nebo šifrou. Častěji se objevuje číslo cenzora židovské samosprávy ve formě dvojčíslí v levém dolním rohu obdobně jako u dopisnic do protektorátu z pozdějšího období. Stejný způsob značení cenzorského zásahu na dopisnicích, které šly z Terezína do Prahy a do Berlína, dokládá, že toto vyznačení je spojeno s cenzurou židovské samosprávy v ghettu nebo táborové komandatury.

Říšské sdružení Židů v Německu označovalo dopisnice pomocnými razítky s textem, že odpověď je možno zaslat pouze jeho prostřednictvím, obdobně jako ŽNO v Praze. Jsou dochovány tři typy:

1. třířádkové razítko s legendou: „Rückantwort nur über die Reichsvereinigung der Juden in Deutschland Berlin-Charlottenburg 2, Kantstr. 158“. Dochovalo se též s chybným názvem Deutschland;
2. čtyřřádkové razítko s legendou: „Antwort nur über die Reichsvereinigung der Juden in Deutschland Berlin N 65 Iranischestr. 2“;
3. pětiřádkové razítko s legendou: „Antwort nur über die Reichsvereinigung der Juden in Deutschland Berlin N 65 Iranische Strasse 2“.

Pomocná razítka sdružení byla nahrazena po jeho zrušení dvouřádkovým razítkem v několika typech s informací, že odpověď lze pouze na dopisnicích a v němčině „Rückantwort nur auf Postkarten in deutscher Sprache“.

V Berlíně byly dopisnice opatřeny říšskou známkou v hodnotě 5 (pro Berlín) nebo 6 feniků pro ostatní říšské území včetně Východní Marky a Sudet. Podávány byly téměř výhradně u poštovního úřadu Berlin-Charlottenburg 2.

Do ghetta přicházela korespondence z říšského území přes Říšské sdružení Židů v Berlíně nebo Židovskou náboženskou obec ve Vídni. Některé zásilky byly podávány u říšských poštovních úřadů přímo. Doložena jsou podání ve Vídni a Berlíně. Opět lze předpokládat jejich předání zástupcům německé komandatury přímo na bohušovickém nádraží k dalšímu opatření.

Přes Berlín procházela oboustranně také veškerá korespondence mezi terezínským rodinným táborem v Osvětimi-Birkenau a protektorátem. Dopisnice do protektorátu byly označeny pětiřádkovým pomocným razítkem s legendou „Rückantwort nur (podtrženo) auf Postkarten in deutscher Sprache über die Reichsvereinigung der Juden in Deutschland Berlin N 65, Iranische Strasse 2“.

Listovní styk mezi ghettem a neutrální a spřátelenou cizinou

24. 9. 1942 byl v denním rozkaze povolen listovní styk mezi ghettem a neutrální a spřátelenou cizinou formou dopisů. Šlo o výjimečný poštovní styk vázaný na jmenovitý souhlas velitele tábora. Kdy došlo k jeho úpravě a začal se řídit pravidly listovního styku v ghettu není v pramenech podchyceno. Dopisnice, které se pro něj začaly používat, podléhaly všem poštovním pravidlům v ghettu včetně turnusů. Nejčastější styk byl udržován s Maďarskem, Slovenskem, Švýcarskem a Švédskem. Jako mezinárodní zásilky podléhaly dopisnice také civilnímu cenzurnímu řízení na příslušných mezinárodních zkušebnách listovní pošty. Pošta židovských vězňů z ghetta a pro ně procházela přes hlavní zkušebnu v Berlíně, někdy duplicitně i přes její pobočky. Civilní cenzura soukromé a obchodní korespondence byla zpočátku prováděna kompletně na ústřední zkušebně v Berlíně.